

לילה ויום לא פסק פומיה מגירסא כאשר עיני הכל ראו, והוות נהירא שמעתתא מפומיה כיומא דאיתיהיבא אורייתא... (מתוך הקדמת בני הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי, לשלחן-ערוך שלו).

(ע"ב) מנהגו של הגאון החתם-טופר ז"ל היה פה פרעשבורג, שמראש חדש אדר עד ראש חדש ניסן למד מסכת מגילה כולה, והיה דרכו ללמוד עד ימי הפורים מרישא עד 'מאי מברך' בדף כא ע"ב, והשוורות 'מאי מברך' היה לומד ביום הפורים, וחידש בכל שנה איזה דרוש ברבים בשורות אלו, ועד ראש חדש ניסן סיים המסכת כולה. וכן ראוי לנהוג.
(מתוך הקדמת 'שפתי חכמים' לראא"ה מפרשבורג. הועתק ב'הרא"ש השלם' מהדרו' ר"מ רוזנר)

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו'. כיו"ב אמר רב פפא בכמה מקומות. ע' במצוין בסוטה מ.

'הני שלשה כנגד מי, אמר רב אסי: כנגד תורה נביאים וכתובים. רבא אמר: כנגד כהנים ליום וישראלים'. ע' בבאור הדבר בספר שעורים לזכר א"מ ז"ל ח"ב עמ' רי.

דף כב

'...אלא בראשית בשנים, חמשה פסוקי הווי? ואיתמר עלה: רב אמר דולג ושמואל אמר פוסק...' גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין. ואם תאמר בין לרב בין לשמואל, למה ידלג פסוק אחד או יפסוק באמצע פסוק, יחזור השני על כל פרשת בראשית שקרא הראשון [כדרך שעושים בחול המועד סוכות]?

יש לומר אדרבה, באופן זה יש לגזור יותר, שמא יש מי שיודע בסדרו של יום ויצא לאחר קריאת הראשון, ויסבור שמחלקים את פרשת 'יהי רקיע' [שאינן בה אלא חמשה פסוקים] לשנים, או יסבור שאין שם אלא שני עולים. וכן הנכנסים שראו את השני שקרא מתחילת בראשית יסברו שהוא הראשון, שהרי אי אפשר לקרוא למעלה מבראשית, ויסברו שאין עולים שלשה אלא שנים – הלכך עדיף לדלג לאחור פסוק אחד או להפסיק באמצע פסוק (עפ"י רשב"א וריטב"א).

וכתב הריטב"א לפי זה שבמקום שאין חשש של נכנסים ויוצאים, מותר לדלג בין פסוק אחד בין כל מה שקרא חברו. 'וכן נהגו לפעמים כשיש משתה חתנים וקורין רבים בשבת, שחוזרין וקורין מה שקראו הראשונים. ויש מעכבין בדבר, ואין טעם לדבריהם'. וכן כתב הריטב"ש (פד) אודות המנהג שבשמת תורה או ביום חופת חתן, שכל הקהל מגדול ועד קטן עולים לתורה וחוזרים כמה פעמים על כל הסדרה. וכן פסק השלחן-ערוך (רפב, ב). ואילו הרמ"א הביא שיש אוסרים, מלבד בשמת תורה שנהגו כסברא ראשונה.

'הלכתא דולג, ואמצעי דולגן'. רש"י מפרש שמדובר בקריאה של מעמדות. ואולם כתבו הפוסקים שכן יש לנהוג גם בראש חדש; הראשון קורא שלשה פסוקים (וידבר, צו, ואמרת) והשני חוזר וקורא פסוק אחד שקרא הראשון וממשיך עוד שנים (ואמרת, את הכבש אחד, ועשירית האיפה). השלישי קורא מעלת תמיד וגומר הפרשה (שלשה פסוקים) וממשיך וביום השבת עד ובראשי חדשיכם (2 פסוקים). והרביעי קורא פרשת ובראשי חדשיכם. וכן המנהג הרווח. [ולדעת הב"ח והפרי-חדש יותר טוב לשלישי לסיים לפני וביום השבת והרביעי יתחיל מוביום השבת עד גמירא. אכן מהפרי-מגדים משמע שעדיף לעשות כמנהגנו. משנה ברורה תכנ סק"ב].

אך יש סוברים (ע' רמב"ן ומאירי כאן) שדוקא במעמדות השני מדלג, אבל בראש חדש נוהגים אחרת; יש אומרים שהשלישי, ולא השני, דולג פסוק אחד לאחור [כי למה לשני לדלג והרי יכול הוא לקרוא שלשה פסוקים ללא דילוג, ורק האחרון מוכרח לדלג]. ויש אומרים שבראש חדש אין דולגים כלל, וקורא השלישי שני פסוקים אחרונים שבפרשת התמיד עם וביום השבת (2 פסוקים). והרביעי קורא ובראשי חדשיכם. [וטעמה של שיטה זו, כי גם אם נאמר אמצעי דולג לא יצאנו מידי חשש, שהרי הנכנסים הרואים שהשני מתחיל בפסוק השלישי שבפרשה יסברו שהראשון לא קרא אלא שני פסוקים, וכיון שלא אפשר ללא חשש, אין סיבה לדלג וקוראים כדרכם. עפ"י רמב"ן. ובישוב המנהג שהשני דולג – ע' כמה הסברים ברשב"א בר"ן ובמהרש"א. וע"ע בשו"ת מהרי"ל קמט (קס); טורי אבן; הגהות ר"ש שמלקא טויבש וחדושי הנצי"ב].
ודעת הגר"א (עפ"י מסכת סופרים) שהכהן קורא שלשה פסוקים והלוי חמשה עד סוף פרשת התמיד, והשלישי חוזר וקורא שלשה פסוקים אחרונים שבפרשה זו ומוסיף וביום השבת. והרביעי קורא פרשת ראש חדש.

וכתב בבאור הלכה (תכג): 'ומכל מקום למעשה נסיים במה שכתב הרמב"ן אחר שהרעיש על כל המפרשים שטעו, וחדש ד'דולג' דש"ס קאי רק על מעמדות, מסיים בזה הלשון: אלא שאין ליגע במה שהונהג על פי הגאונים, וכל שכן בזה שאין במנהג שלהם משום איסור וכבר שנינו: אל ישנה אדם מפני המחלוקת, עד כאן לשונו. ועיין בתשובות חתם סופר סימן קא שהחזיק גם כן מנהג דידן, וכן בתשובות משכנות יעקב סימן קיז'. (וכן נהג החו"א, ואמר שהגר"א לא ראה דברי הרמב"ן במלואם אלא במובא ממנו בקיצור בר"ן. עפ"י חדושים ובאורים כאן; דינים והנהגות חו"א – ר"ח).

'איבעיא להו תענית צבור בכמה; ראש חדש ומועד דאיכא קרבן מוסף ארבעה אבל הכא דליכא קרבן מוסף לא, או דלמא הכא נמי איכא מוסף תפלה. פרש"י: תפלת 'עננו'. ואילו הר"ן (בסוף ק' התענית) מפרש תפילת נעילה. וצריך לומר שאעפ"י שבתשעה באב אין מתפללים נעילה – לא פלוג ודינו כשאר תעניות, וכדלהלן. ע' בחדושי הנצי"ב.

וצריך להבין לפרש"י ההשוואה בין הוספת תפלת 'עננו' לקרבן מוסף, ומדוע יש להוסיף על הקוראים משום תפלת 'עננו'.

ונראה לבאר שבקריאת התורה במועדים, מלבד מצות קריאת התורה הרגילה, ישנו קיום-דין נוסף השייך לקביעת המועד ומצות היום; בחול המועד – מצות שמחה, ובראשי חדשים – קיום 'ונשלמה פרים שפתינו' (עתוס' להלן כג סע"א). וכן ביום תענית, יש בו חיוב נוסף של תפילה השזורה בוידוי ותשובה, וחיוב זה מתבטא בברכת 'עננו' שהתייחדה לתפילת תענית. וכשם שבראש חדש ובחול המועד החיוב הנוסף מצריך קרוא נוסף, כדי להדגיש כי חוץ מחובת תלמוד תורה בציבור ישנו קיום מיוחד בקריאתו של אותו יום יחודי, כך אפשר שבתענית שיש בה קיום מיוחד של תשובה, יבוא הדבר לידי ביטוי בהוספת קרוא על קריאת התורה שבכל יום, או שמא כיון שאין בו קדושת היום אין מוסיפים (עפ"י 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קמח).

(ע"ב) 'ושאין בו ביטול מלאכה לעם כגון ראשי חדשים...' רש"י ותוס' מפרשים משום שהנשים אינן עושות מלאכה בראש חדש. [לפירוש זה יש לסייע מכאן שהנשים חייבות בשמיעת קריאת התורה, שאל"כ מה שייכות מלאכת הנשים להוספה על הקוראים. ואכן הביא המגן-אברהם (רפב) ממסכת סופרים שהנשים אעפ"י שאינן חייבות בתלמוד תורה, חייבות לשמוע קריאת ספר כאנשים, כ'הקהל'. ואולם אין נהגות לזוהר בזה, ואדרבה, יש מקומות שנהגות הנשים לצאת חוץ בעת הקריאה (מובא במשנ"ב רפב סקי"ב). ושמא היו נשים רגילות לבוא לבית הכנסת בכל יום. ע' בילקוט

משלי מעשה באשה אחת. או עיקר הכוונה בהוספה זו כסימן לבאי בית הכנסת שהוא כעין יומא דפגרא, ובוה מורים לאנשים שנושתייהם נמנעים ממלאכה ביום זה].

ויש שנראה מדבריהם שגם האנשים דרכם היה שלא לעשות מלאכה בראש חדש, וכמשמעות הכתוב ונסתרת שם ביום המעשה – מכלל שראש חדש אינו יום מעשה (כן משמע בר"ן). וכן הביא הרא"ש לשמוע מתרגום יהונתן. וכן מוזכר מנהג זה בריטב"א כאן ובתורא"ש שבת כד. והמרדכי (תתו) כתב שמלאכה כבידה כגון חרישה וזריעה אסורה אף לאנשים).

ואולם הסכמת הפוסקים האחרונים היא שאין לאנשים להחמיר בדבר, להימנע ממלאכה – ע' פרי חדש וברכי יוסף תיז, מובא בשערי תשובה ובמשנה ברורה שם סק"ב.

'קורין ג' ומפטיר אחד' כלומר, המפטיר הוא אחד מהעולים. וטעם הדבר פירש רבנו תם (בתוס' להלן כב. ד"ה חד, וברא"ש), לפי שנוקטים להלכה שהמפטיר עולה למנין הקרואים, מה שאין כן בשבתות ובימים טובים שאפשר להוסיף על מנין הקרואים, נוהגים שהמפטיר נוסף על המנין כדי לצאת ידי כל הדעות, גם כמאן דאמר אין מפטיר עולה למנין שבעה.

ויש שכתב טעם אחר; מפני שההפטרה בתעניות אינה חובה אלא מנהג שנהגו, הלכך לא תקנו שהמפטיר יקרא בתורה תחלה לכבוד התורה, משא"כ בשבתות ובימים טובים שההפטרה חובה מתקנת חכמים, לכך התקינו שיקרא בתורה תחלה משום כבוד התורה כדלהלן, וכיון שאינו קורא אלא לכבוד התורה אינו עולה מן המנין (עפ"י שבלי הלקט פ).

'בשלישי וברביעי – קורא אחד ומפטיר אחד'. יש מי שנתן טעם לדבר, כי בתענית עיקר חיוב הקריאה הוא בהפטרה, מפני שמצות הקריאה בתענית היא מקיומי מצות תשובה ווידוי ועל כן היא מתקיימת בקריאה בדברי הנביאים שבעיקרם הם דברי תוכחה לעם [וכפי שכתב הרמב"ם במצות תוכחה 'כמו שעשו כל הנביאים בישראל' – הרי שהנביאים משמשים דוגמא לקיום מצות תוכחה], ורק משום שאין הפטרה בלי קריאה בתורה תחילה לכך קוראים בתורה, לפיכך סובר תנא קמא כי די בקורא אחד (עפ"י שעורים לזכר א"מ ח"א עמ' קמח).

ומיושבת בזה הערת הטורי-אבן, מדוע בתענית תקנו לקרוא שלשה ולהפטיר ואילו בראש חדש תיקנו לקרוא בארבעה ושלא להפטיר – אך לפי האמור עיקר התקנה בתענית משום דברי תוכחה שבנביא (וע' בשפת אמת). ואולם סברה זו אינה תואמת עם דברי שבלי הלקט הנ"ל שאדרבה, קריאת ההפטרה בתענית אינה אלא ממנהג שנהגו.

'אפילו כולו נמי? – קמיה דרב הואי אותה רצפת אבנים, אבל לא היתה רצפה לפני שאר הציבור. וליזיל לגבי ציבורא – במקום בו אין רצפה – ולינפול?...'

'קידה על אפים' – כפיפת הראש כלפי קרקע.

*

רב אמר דולג ושמואל אמר פוסק' –

ז"מ זה שהקשית מפלוגתא דרב ושמואל דרב אמר דולג וכו', איך שכחו מנהגם, כדפריך בירושלמי (פסחים ו, א) אבני בתירא בי"ד שחל להיות בשבת איך שכחו מנהגם. ויש לומר דהתם פריך שפיר כי

בית ישראל יושבים על אדמתם וגם פסח בא בכנופיא שכל ישראל היו שם אי אפשר שישתכה, אבל רב ושמואל שהיו בגולה רב אמר דולג והנוהגים בענין אחר שכחו, וכן לשמואל. וקל להבין. ובהרבה מקומות אנן צריכין לומר כן ואין להאריך... (מתוך שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ד"ק כו).

דף כג

'חזינא להו לאביי רבא דמצלי אצלויי'. רש"י ורי"ף מפרשים משום שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה. ואולם הרא"ש מפרש משום איסור 'אבן משכית' הטו על צדיהם, כי אמנם אין איסור תורה אלא בפישוט ידים ורגלים, אבל מדרבנן אסור אף בלא זה. וכן מובא בשו"ת הריב"ש (תיב). ועוד הביא בשם רב שרירא גאון שאביי ורבא חששו אפילו לא היתה רצפת אבנים לפניהם, שמא היתה שם בעבר וחרב המקום ובנו עליה כשהיא שם. ראה כללות ופרטות בספר המקיף 'כרע רבין' – כלבו לעניני הכריעות וההשתחויות, להרב יהודה לביא בן דוד שליט"א.

'ביום טוב מאחרין לבוא'. פרש"י: שצריך לטרוח בסעודת יום טוב. והעיר ריעב"ץ: אף על פי שאין זו מלאכת האנשים אלא הנשים, צריכים האנשים לשמור הבית והבנים בעוד נשותיהן עסוקות בצרכי סעודה. גם צריכות סיוע אנשיהן.

ואף על פי שאסור להתעסק בצרכיו קודם התפילה – יש מקילים לאחר שאמרו מקצת ברכות (ע' תרומת הדשן יח. ואולם הסיק שטוב להחמיר בזה, וכן הביא הרמ"א פ"ג, ג). ולכאורה נראה מכאן שלצורך מצוה מותר. והגרש"א אויערבך זצ"ל נסע פעם קודם התפילה למקום מרוחק לצורך השתתפות באפיית המצות לפסח. ולשאלת אחד על כך השיב שודאי מותר כי צורך מצוה הוא. וכן התיר לקנות דברי מאכל לקטנים היוצאים ללימודם או לפנות פח האשפה קודם התפילה, שהרי גומל חסד לבני הבית ונחשב כצרכי שמים (עפ"י הליכות שלמה תפילה פ"ב). וכן מובא (ב'דברי חכמים' א, 2) בשם הגר"ש אלישיב שליט"א, להתיר לקנות צרכי שבת קודם התפילה כשאין פנאי אחר כך.

'זממהרין לצאת'. וכתבו הפוסקים (ע' טור או"ח רפח; רמ"א רפא) שבשבת ויום טוב לא יאריכו יותר מדי בבית הכנסת, כדי שיאכלו קודם שעה שישית. ואולם לענין ראש השנה כתבו (תקפד, א) שמאריכים בפיוטים ותפילות עד חצות. [ואף לאחר חצות מותר להאריך, מפני אימת יום הדין. אך כשחל בשבת אין להאריך יותר מחצות, שלא גרע משאר שבתות. עפ"י מהרש"ל ביצה ב, ד]. ע' פרטים נוספים במובא בביצה טו:.

זחד אמר כנגד שלשה שומרי הסף חמשה מרואי פני המלך שבעה רואי פני המלך. הענין טעון באור; הנה מצינו במסכת סנהדרין (י): שמאותו מקור למדו על מנין האנשים שנמצאים בעיבור שנה. וכן בארו בירושלמי (שם א, ב): רבי יהושע בן לוי שמע כולו מהדא (מלכים-ב כה, יח): ואת שלשת שמרי הסף – מיכן שמתחילים בשלשה. וחמשה אנשים מראי פני המלך – מיכן שנושאים ונותנים בחמשה. ושבעה אנשים מראי פני המלך (בירמיה נב, כה) – מיכן שגומרין בשבעה. וכן דרשו שם מן הכתובים הללו מנין הדיינים בסנהדרין גדולה. המובן מכל זה, כי הכתובים במלכים ובירמיהו עוסקים בבתי דינים שגלו לבבל עם חורבן בית ראשון.